

Ловћенски одред у Првом свјетском рату

О Црној Гори у Првом свјетском рату објављено је нешто архивске грађе и неколико корисних прилога, али много више памфлета, те ће сигурно проћи дуго времена док се улога Црне Горе у томе рату објективно и научно обради. То ће се моћи урадити тек онда када се објави велик број поузданих и оригиналних докумената, јер писање о тим догађајима по сјећању и послје неколико деценија нема много научне вриједности.

Да би се бар унеколико расвијетлио тај важни период црногорске историје, добро долази и најмањи број докумената, те рачунам да ће бити корисно објавити главне податке из једнога случајно сачуваног омота архиве Команде Ловћенског одреда. Он се налази у негдашњем Дворском архиву на Цетињу, који је у саставу Државног музеја, а вјерујем да га је неком приликом донио у Двор најмлађи син краља Николе књаз Петар Петровић, који је био бригадир црногорске војске и командант Ловћенског одреда у Првом свјетском рату. Документа су, углавном, из задњих мјесеци 1915 године, али опет нема ниједан важнији из мјесеца децембра те године, а тај мјесец је био одлучујући за историју Ловћенског одреда.

Само је један акт из 1914 године. Он је од 20 априла и то је поновљена и допуњена једна ранија наредба Министарства војног од 12 октобра, којом се телеграфским путем наређује свима управама болница и љекарима да не врше прегледе и не издају увјерења оним војницима, који не донесу писмени акт од надлежне им команде, или обласне управе или Министарства војног. Управама болница и љекарима даје се у истој депеши упутство да на спроводном акту напишу извјештај о болести дотичног војника и такав извјештај пошаљу надлештву које је војника упутило на љекарски преглед. Обласне управе ће о свима војницима које оне пошаљу на преглед и који остану у болници или добију одмор телеграфски обавјештавати надлежне им команде.

Први важнији докуменат из 1915 године јесте од 10 септембра. Ово је доста опширна наредба министра војног бригадира Машана Божовића свим обласним управама о образовању чета за позадинску службу, која је у 3 примјерка достављена 11 септембра Команди Лов-

ћенског одреда. По тој наредби морали су обласни управитељи образовати на своје подручју нарочите чете од радника, занатлија, трговаца, кафеџија, лакших инвалида, привремено ослобођених од војне дужности и томе сличних, „без обзира на занимање и положај“, који су имали чувати магацине, слагалишта војне одјеће и хране, укрцавати и искрцавати провијант, спроводити сумњива и заробљена лица, бити путовође, коњовође, спроводници и чобани стоке и коња, чувари путева и мостова, исте оправљати и одржавати итд. Обласним управитељима се препоручује да настоје како нико не би био поштеђен од овога рада, већ да га „равномјерно носе сви грађани. Досадањи начин вршења службе путем разреза на имућније грађане показао се непрактичан и штетан по саму службу, те ће овај начин бити бољи, а служба ће се вршити тачно...“ — пише у наставку ове наредбе. Новообразованим позадинским четама командовали су, уколико их је било, старији официри, а водовима и десетинама „отреситији, писменији и вреднији људи“. Од дужности у позадинским четама није се било лако ослободити, јер је наређено да се никакви изговори „не узимају у обзир, **изузимајући болести или смрт у кући**“. Ко се не би одазвао прсписима ове наредбе имао је искусити посљедице 6 тачке „Устројства војне интенденце“, по којој се неизвршавање добијених наредба сматра не само „као срамно и издајничко дјело, већ ће се казнити исто као да је учињено у шанцу пред самим непријатељем“, док ће они који буду савјесно вршили повјерену им дужност бити награђени „једнако, колико да су ломили непријатељске шанчеве и освајали тврде градове“, што је било наглашено и у 7 тачки поменутог Устројства. Сиромашним лицима која су била у позадинским четама даван је војнички тајин у натури у данима када су били на дужности.

У то вријеме већ се хитно радио пут Андријевица—Пећ, јер депешом од 10 септембра начелник Штаба Врховне команде пуковник Петар Пешић наређује Команди Ловћенског одреда да одмах упути на Андријевицу Управи рада, и инжењеру Смодлаки неколико поименично наведених војника из свога подручја, пошто је потребан велик број надзорника на томе путу. Ипак се рачунало да рад у основним школама треба почети за школску 1915/16 годину, јер депешом начелника Пешића команданту Ловћенског одреда од 12 септембра одмах су ослобођени даљега вршења војничких дужности сви стални учитељи и сви учитељи који су наведени у бројевима „Гласа Црногорца“ 31 и 43 у овогодишњем учитељском распореду. Команда Ловћенског одреда расписала је ову депешу бригадиру Милутину Вукотићу — Његуши, бригадиру Иву Ђуровићу — Ковачи, бригадиру Николу Пејановићу — Ловћен и командиру Андрији Раичевићу — Братешићи. Влада је увидјела потребу да смогући рад у Управи монопола у Подгорици, те је начелник Пешић 14 септембра наредио, на основу предлога министра војног, да командант Ловћенског одреда ослободи од даљег служења у војсци 25 лица из свога подручја која су при-

је почетка рата била у Управи монопола, а у приложеном списку наводе се њихова имена и батаљони којима сада припадају.

Истовремено са жељом да се настави рад у основним школама и рад у Монополу дувана у Подгорици, ради се и на утврђивању терена Ловћенског одреда. Тако је 14 септембра командант тога одреда књаз Петар Петровић наредио бригадиру Нику Пејановићу да са војницима Љуботињског баталиона помогне Цетињском баталиону израду шанчева од Жањева Дола до Кука на Ловћену, док су баталиони Цеклински и Цеклинско-добрски утврђивали Кук и Вјетрни Млин. Сигурно је раније израда шанчева у Грбљу била врло слаба, јер командант Одред наредује Пејановићу да се шанчење „изврши потпуно, а не онако како се тај рад вршио“ раније у Грбљу. Док је већи дио војника радио шанчеве, дотле је један див војника имао дужност „да плете мале љесе од по 1 метра ширине и 1,50 до 2 метра дужине, које ће употријевити за нараву блиндажа. Поред утврђивања главнога гробена наредите да се утврде положаји у позадини и да се са првима споје саобраћајницама“ — каже мало даље командант одреда, па своју наредбу завршава овим ријечима: „Рад треба вршити ноћу гдје то није могуће вршити дању, као на пр. око Жањева дола и на неким мјестима Кука“.

Средином септембра издала је Врховна команда и један опширни Упут за организацију и вођење четничког ратовања у непријатељској земљи. Тај Упут је био штампан и има скоро 6 страна сабијеног слога великог канцелариског формата, а примјерак који је Врховна команда послала Команди Ловћенског одреда носи датум 15 септембра, потписао га је начелник Петар Пешић и има архивску ознаку О. Број 6422. У почетку Упута наводи се корист од тога начина ратовања и наглашава да је сваки Црногорац врло вјешт „овоме виду ратовања“, коме је циљ узнемиравање непријатеља, рушење његових мостова, магацина, комуникација, жељезница, телеграфа, телефона, уништавање свих његових средстава која му могу послужити за постигнуће његовога циља итд., па се дају детаљна упутства о јачини чета (10—30, а ријетко до 50 људи), одликама четовођа и војника, наводи се чим треба снабдјети четнике, каква им је задаћа итд. Одређени су рејони четовања за цијелу црногорску војску, а Ловћенски одред имао је свега двије чете. Простор прве чете био је од линије Дврсник—Груда до линије Ловћен—Котор, а простор друге чете био је у Грбљу. У наставку Упута налази се много детаља о припремању четника за акцију, њиховом одијелу, снабдијевању и раду чета препадима на непријатеље, засједама, рушењем жељезница, тунела, мостова, станица итд., нападима на коморе непријатељске војске и т. сл. Истога дана (15 септембра) послала је Врховна команда под О. Бр. 6421 команданту Ловћенског одреда и штампани Упут за организацију сталног извиђања непријатеља и његове земље. Извиђачке групе треба да буду јачине највише до 10 људи, а најбоље је ако имају само 1—3 војника, док

само у врло изузетним приликама јачина групе може бити већа од 10 војника. „Извиђачи треба да су одабрани, интелигентни, бистри, окретни, умјешни, здрави, храбри и дрски војници који познају терен и прилике на дотичном правцу извиђања. Вођа ове извиђачке групе треба да буде храбар, чврстог карактера, интелигентан и да познаје добро теренске прилике оног рејона у којем се врши извиђање, да је дрзак и њешт, као и да има моћ оцјењивања прилика и околности“. У наставку упута дају се подаци о циљу извиђања, снабдијевања извиђача, подјели рејона и слању извјештаја. У упуту су рејони извиђања за цијелу црногорску војску, а Ловћенски одред има свега двије групе, којима је исти терен извиђања који је наведен и у Упуту за организацију и вођење четничког ратовања у непријатељској земљи.

Штампане примјерке Упута о четничком ратовању послала је Команда Ловћенског одреда са Пријевора, у Грбљу, гдје јој је било сједиште, командантима бригада тек 26 септембра, уз опширан писмени акт, у коме су детаљна упутства како треба организовати чете за вођење четничког ратовања. Команданти бригада имали су то организовање извршити у споразуму са подручним им командантима баталиона. Како је терен од Дврника до Ловћена био најбоље познат војницима из Цуца, Ђеклића и Његуша, то је наређено бригадиру Вукотићу да у састав прве чете узме већину војника из баталиона Цуцког и Његушко-Ђеклићког. Прву чету требало је организовати од војника из Катунске и Ријечке бригаде, али у концепту спроводног акта није попуњен број војника из појединих бригада, већ је, сигурно омашком, остао непопуњен. Другој чети био је терен у Грбљу, те је за њене вође требало узети војнике из Добровољачког баталиона, у коме су били пребјегли добровољци са аустријске територије, а организација чете имала се извршити из Црмничке и Зетске бригаде, „са 5 поузданих вођа из баталеона Добровољачког“. Четовођа за прву чету имао се изабрати из Катунске бригаде, а четовођа за другу чету из Зетске бригаде, ако га има подесног, а ако нема, онда из Црмничке бригаде. Прва чета имала се организовати на Његушима, а друга у Ковачу.

Потребу да се што прије организује чета за четничко ратовање образложила је Врховна команда посебним актом, који дословно наводи Команда Ловћенског одреда у своме спроводном акту уз штампању Упут, а он гласи: „По посљедњим вијестима изгледа да ће ускоро аустријска војска предузети офанзиву против Србије и то на Сави и на Дунаву, по свему је вјероватно да ће на Дрини и на фронту Црне Горе пријећи у дефанзиву или вршити јаче демонстрације у разним правцима, јер је непријатељ одаслао већи дио својих трупа са фронта Санџачке војске, Херцеговачког и Ловћенског одреда на српски фронт. Непријатељу не треба дозволити да изврши овај план операција неузнемираван од нас, напротив његов план треба што више кварити и ометати му при операцијама, приморати га да са свог главног операцијског правца одваја трупе и на тај начин потпомогнемо српској

војсци да непријатеља побиједи. У овоме циљу треба, кад непријатељ предузме офанзиву, командант да нареди да се на његовом фронту развије што већа активност, да се упуте што више чета према упуству о четовању, као и да се јачом снагом предузме озбиљан напад у више праваца, те на тај начин непријатељ примора (на) одвајање снага са главног бојишта. Командант наредиће да се у овом смислу учине све припреме, те да се у датом моменту може развити што већа активност и на тај начин солидарно дјелство српске и црногорске војске и непријатеља побиједимо онако како смо то и до сада чинили“. Пошто је навео текст овога акта Врховне команде, командант Ловћенског одреда са свје стране додаје ово на крају наређења: „Ситуација је сваким даном озбиљнија, те ће и хитно извршење овога олакшати наш посао. Помоћ коју смо својој браћи увијек указивали, као и ту недавно у Македонији и на Сарајево, треба и овом приликом да докаже да Црногорац братски осјећа према свом брату и да је готов са њиме подијелити зло и добро, а на муци наћи му се у помоћ и заједничким радом олакшати тешку заједничку задаћу коју има да изврши наш српски народ“.

Упут за организацију сталног извиђања непријатеља и његове земље такође је Команда Ловћенског одреда послала командантима бригада уз свој попутни акт од 1 октобра. У акту се препоручује командантима да подручни им шефови штабова дођу у везу са шефом Штаба Ловћенског одреда ради добијања потребних упутстава и обавјештења о организацији извиђања уопште „и о неким нарочитим упуствима у сврху извиђања земљишта на рејону Ловћенског одреда“. Шеф штаба жали се у овоме акту и на недобијање извјештаја о непријатељској снази, што га лишава могућности да своме команданту даје тачне податке о стању код непријатеља, а то чини те ни командант не може састављати правилне ратне планове.

Команданти бригада изабрали су војнике и за извиђање и за вођење четничког ратовања. Командант Ријечке бригаде Пејановић извијестио је Команду Ловћенског одреда 6 октобра о избору 10 војника за вођење четничког ратовања у непријатељској земљи из подручних му баталиона и наводи њихова имена (Никола Вукалов Петричевић, Нико Андријин Лопичић, Саво Милов Костић, водник Марко Богданов Радоман, Марко Лукин Радоман, Перо Ников Поповић, Вуко Марков Вучковић, Ђуро Петров Рајковић, Перо Николин Борозан и Михаило Шаков Маштрокол), а за помоћника четовођи предлаже потпоручника Јока Вујовића. То је једини сачувани списак изабраних војника за четничко ратовање, док се од спискова изабраних војника за извиђања није у свом смоту докумената сачувао ниједан.

Средином септембра вршена су и утврђивања терена на простору Ловћенског фронта. То се види из неколико сачуваних докумената, којима 19 септембра наређује заступник команданта Ловћенског одреда бригадир Иво Ђуровић капетану А. Јовићевићу и капетану Р. Дамјановићу да одмах прегледају „израду препречних средстава и

пјешачких опкопа“ на фронту љевокрилне колоне, а истога дана наређује капетану П. Бојовићу да то исто уради на фронту Зетске бригаде. Неколико дана касније, 26 септембра, Команда Ловћенског одреда хитно тражи од Команде колоне (Ковачи), бригадира Вукотића (Његуши) и Пејановића (Ловћен) и командира Раичевића (Братешићи) и Лекића (Кук) достављање распореда трупа „по нарочитоме човјеку најдаље до сјутра вече“. То је сигурно било у вези са неким очекивањима непријатељских напада, јер се убрзо иза тога врше неки размјештаји артиљериских официра (капетан Блажо Марићевић премјештен је 30 септембра на Крстац и дата му је команда батерије од 2 пољска и 2 брдска топа), а истога дана наређује командант артиљерије капетану Минићу да на дан 2 октобра мора бити „готов за паљбу“ и готов „са блиндажом више хаубице, а тако исто са грудобраном пред хаубицом“.

Снабдијевање војске није вршено уредно, а томе је био узрок и недостатак коња за позадинску службу. То се види из једне телеграфске наредбе министра војног разним командама, од које је сачуван примјерак за Команду Ловћенског одреда. Наредба је од 21 септембра и њом се скреће командантима пажња на раније наредбе Министарства војног о попуњавању војних јединица коњима и о одређеном броју коња за разне јединице, па се министар жали да су те наредбе „биле са мало успјеха, јер се и сад по одредима налази велики број коња који нијесу на никакву употребу, него их држе неки официри, барјактари и друга лица која немају на њих право по формацији војске, и то их држе ради јахања, а, како изгледа, искључиво зато да им се не би реквирирали, а да би их на државни рачун хранили. Међу овима има чак и таквих коња, и то виши број, које војници, можда са знањем старешине, држе, а то су коњи њихових пријатеља и рођака и овијем начином осујећен је рад власти у позадини да могу правилно вршити реквизицију и тијем изаћи у сусрет транспортовању потреба за војску“. Да би се онемогућило такво стање убудуће, министар војни наређује да команданти одреда одмах образују посебне комисије ради проучавања овога питања и све сувишне коње треба послати са списком надлежним обласним управама, а по један примјерак спискова имају доставити и Министарству војном.

У Ловћенском одреду било је прилично војника са слабом или никаквом униформом, а многи је нијесу били добили ни почетком мјесеца октобра, ма да су тада на Ловћену приличне хладноће и скоро свакодневне кише. Тако је тек 5 октобра стигла Команди Ловћенског одреда извјесна количина војничких униформи, о којој јавља сам командант Одредa књаз Петар Петровић својој Команди са Цетиња и наређује да се не дијеле док он дође у Команду и да се до његовог доласка прикупе тачни подаци о бројном стању трупа у Грбљу.

Почетком октобра припремао је непријатељ нападе на сектор Ловћенског одреда, те Команда хитном депешом од 3 октобра тражи од ових команданата бригада схеме израђених фортификационих радова на њиховом фронту и опис истих, а сјутрадан тражи од команданта бригаде Милутина Вукотића извјештаје о извиђању непријатељског земљишта, његовим покретима, снази и др., које јој није уредно шиљао. 9 октобра поново се од Вукотића траже слични извјештаји, као и извјештаји о стању на фронту и о раду на шанчевима, а истога дана Команда Ловћенског одреда наређује командиру Андрији Раичевићу (Братешићи), да огради препречним средствима (бодљикавом жицом) простор од Кримаља до Тролеза и да свакодневно извјештава Команду о току рада, који треба да што прије отпочне.

Средином октобра претпостављала је Команда Ловћенског одреда да непријатељ може извршити ноћне препаде да би заузео неке важније положаје, а нарочито Крстац, јер су се непријатељске снаге прије неколико дана појављивале „на фронту према Залазима, Доњем и Горњем Ораховцу, као и другим мјестима“, па 14 октобра наређује бригадирима Вукотићу и Буровићу, као и командиру Раичевићу да скрену најозбиљнију пажњу подручним јединицама на ове околности и потребу сталне и тачне извидничке, претстражне и патролне службе, „како би се са тиме осујетила свака противничка намјера и његово изненађење“. Истога дана наређено је посебном депешом бригадиру Вукотићу да скрене нарочиту пажњу на подручни му фронт, нарочито на Крстац, као и да појача претстражни фронт на положају од Малих Залаза до Раткове Горе једном четом из Његушког баталиона.

У данима о којима је овдје ријеч била је на ратишту Србије тешка ситуација и свака помоћ њеном фронту, била директна или индиректна, добро је дошла и могла је бити врло корисна¹⁾. То је, бар по моме мишљењу, и могло утицати на начелника Штаба Врховне команде пуковника Петра Пешића да баш у ово вријеме почне организовање четничких акција на непријатељској територији, јер он сам у штампаном Упуту за организацију и вођење четничког ратовања у непријатељској земљи каже да ће се таквим начином ратовања привлачити извјестан дио непријатељских војних снага и један дио непријатељеве „пажње с главног фронта, а с тим омогућавати нашим оперативним трупима, на главном бојишту, доћи до главног свог задатка“. Пешић је, као што је познато, био србијански официр и њему је стално био пред очима интерес србијанске, а не црногорске војске, ма да је био начелник Штаба Врховне команде црногорске војске. Он то нимало није крио, већ стално у својим извјештајима са Цетиња зове србијанску Врховну команду и србијанску Владу — „наша Влада и наша Вр-

¹⁾ Ст. Станојевић: Енциклопедија српско-хрватско-словеначка, књ. IV, стр. 83 и даље (код ријечи "Светски рат").

ховна команда“¹²⁾ То је, вјерујем, и учинило да начелник Пешић средином октобра настоји свим силама да прикупи што више војника за црногорско ратиште, па 18 октобра, између осталих, шаље и команданту Ловћенског одреда депешу ове садржине: „У овим моментима, када се решава судбина српства, свуда се види велики број војника и способних Црногораца, који умјесто да су на фронту седе код својих кућа. У овом нарочито се одликују овогодишњи рекрути, а специјално ђаци, који су сви по надлештвима и у позадини. Његово Величанство Краљ Господар наређује најенергичније, да се сви способни Црногорци одмах упуте у своје батаљоне, а на служби у канцеларијама да остану само неспособни за војску и они које је Врховна команда ослободила својим нарочитим решењем. Његово Величанство Краљ Господар наредио је да се у року од три дана ова наредба изврши, иначе кривично одговараће сваки војник и старешина надлештва где се нађу рекрути, а нису упућени у фронт. Обласни управитељи и команданти трупа употребиће брзе и најстрожије мере да се сви уведу у фронт“. Пешићева депеша примљена је истога дана и Команда Ловћенског одреда сјутрадан, 19 октобра, расписала ју је свим подручним командантима на извршење.

На сектору Ловћенског одреда почеле су доиста ових дана брзе припреме за одбрану од непријатељских напада. Тако је 20 октобра Команда Ловћенског одреда наредила бригадиру Нику Пејановићу врло хитном депешом, да подручна му бригада одмах снесе све гвоздене коце са Ловћена на Пелиново, село у Грбљу, а истога дана наређује, такође врло хитном депешом, командиру Раичевићу да радници мухамеданци из његовог подручја имају непрестано брати „коце за препречна средства и исте приносе на подесно мјесто“. 20 октобра послао је командант Ловћенског одреда свима командантима тога одреда и депешу у којој каже да је поуздано сазнао да непријатељ намјерава извршити напад на фронт подручног му одреда, па наређује командантима да најхитније доврше рад око израде шанчева и препречних средстава на своме подручју и предузму „неужне мјере опрезности и готовости“.

Врховна команда имала је извјесне податке о покрету непријатељских трупа, па депешом од 22 октобра извјештава команданта Ловћенског одреда да се јачи покрет непријатеља примјећује на отсјеку Залази—Бјелош (планина у Цуцама) и наређује му да на тој страни предузме што већу опрезност. Истога дана командант Ловћенског одреда шаље текст те депеше Команди колоне (Његуши) и наређује да се предузму потребне мјере како их непријатељ не би изненадио, „а ако нападне да буде сваки његов покушај снажно одбивен“ — каже командант.

¹²⁾ Петар Пешић: Црна Гора у Свјетском рату — "Ратник" за новембар—децембар 1924, стр. 7 и даље и за јануар-фебруар 1925, стр. 9 и даље.

У овим данима се води брига о сваком војнику, па је начелник Штаба Врховне команде примијетио да у извјештају Команде Ловћенског одреда стоји како има 1.015 војника на одсуству, те он хитном депешом од 23 октобра скреће на то пажњу команданту Ловћенског одреда, мисли да је ово „неразумљиво у овим приликама“ и наређује да се сви здрави војници имају вратити на фронт, а само болесни могу остати у позадини. Командант Ловћенског одреда извјештава истога дана начелника Пешића да је прије пријема његове депеше био издао наређење „да се најхитније пријаве сви способни војници који се налазе на одсуству, као и да се обустави давање допушта“.

Непријатељски напади на црногорске трупе већ су приморавали Врховну команду да врши премјештаје појединих војних јединица, па је тако отсјек Бјелош—Кличевац остао незаштићен одвођењем омамошњих батаљона на Клобуке, те начелник Пешић наређује команданту Ловћенског одреда депешом од 23 октобра, да његове трупе најхитније посједну отсјек Бјелош—Кличевац и тражи од команданта извјештај зашто то није извршено и по ранијој наредби Врховне команде од 21 октобра. Није сачувана копија одговора по овом тражењу начелника Пешића, али се из једне депеше Команде Деснокрилне колоне Команди Ловћенског одреда види, да су још 22 октобра двије чете Цуцког баталиона биле заузеле положај од Високе Горе до Кличевца и дошле у тијесну везу са Херцеговачким одредом, док су двије чете Његушко-ћеклићког баталиона заузеле положај који су раније држале поменуте чете Цуцког баталиона од Валишта до Високе Горе, о чему је 24 октобра извјештена и Врховна команда.

Ови хитни размјештаји црногорских јединица настали су због почетка непријатељских напада на цио фронт црногорског Херцеговачког одреда, који су почели ноћу између 19 и 20 октобра и трајали неколико дана.³⁾ Тада се морало рачунати да може свакога часа доћи и до напада на фронт Ловћенског одреда, па командант овога Одреда 23 октобра шаље свима подручним му командама врло хитну депешу И. Број 8872, која гласи:

„Ево већ неколико дана да непријатељ с великим снагама напада на фронтове наших војска. Огорчене битке водиле су се на фронтима Санџачке војске и Херцеговачког одреда. Непријатељ је био побијеђен, одузето му је 6 топова, 9 митраљеза и око 500 војника и официра заробљено. Благодарети неописаној храбрости наше војске непријатељ је на већим дјеловима потпуно разбијен.

Непријатељ је 20 ов. мј. напао са великом снагом Херцеговачки сдред. Борба се и сад наставља, непријатељ нигдје није успио продријети, али, нажалост, Херцеговачки одред имао је прилично губитака. Увјерен сам да ће непријатељ напанути најдаље до 30 ов. мјесеца на подручја ми Одред, те зато наређујем: 1) да свако буде од данас у највећој приправности, 2) најхитније да се доврши рад на шанцење, 3)

³⁾ "Ратник" за јануар—фебруар 1925, стр. 40—42.

обратити највећу пажњу на извиђање непријатеља, 4) највећу опрезност на престажама, 5) појачање престажа на фронту почев од 4 сата по подне до 8 сати изјутра, 6) позвати све офицере, подофицере и војнике који се налазе у допуст, 7) обуставити даље давање допуста, 8) принијети довољну количину муниције при положајима, 9) наредити трупима које се налазе на престажама, да у случају непријатељског напада или наступања ступе у упорну борбу с непријатељем и што више га задрже на престажним линијама, како би главнине имале времена посјести прву одбранбену линију.

Оступање трупа са престажног ланца извршиће се тек онда кад команданти баталиона буду помоћу ордонанса саопштили команданту престажне линије да је прва одбранбена линија посједнута.

Увјерен у храброст подручног ми Одредом приносим најтоплије молитве пред престолом свевишњег да најмилостивије заштити храбру ми војску и сјајном побједом крунише витешке подвиге храброг Ловћенског одреда.

Горње саопштите војсци . . .“

С обзиром на тешку ситуацију Врховна команда је тражила од Владе, а ова је то тражење усвојила и 23 октобра ријешила да се одмах прекину предавања у свим црногорским школама, те министар војни бригадир Божовић истога дана телеграфски наређује да се од свих ђака, професора и учитеља из цетињских и подгоричких школа формирају посебне чете и упуте Команди Херцеговачког одреда на Грахово, оне из школа у Пећи Команди Старосрбијанског одреда, а из школа у Пљевљима и Беранама Команди Санџачке војске. Учитеље из Црмничко-приморске области имао је командант Ловћенског одреда да распореди по својој увиђавности.

Сјутрадан, 24 октобра, министар војни издао је опширну наредбу Број 11969 за одашиљање способних војних обвезника у јединице, а на тражење Врховне команде. По тој наредби имају да се пошаљу на фронт сви војници прве и друге класе (тј. од 20 до 52 године) који су били на раду при државним и општинским установама и разним одборима, па затим стражари, послужитељи, чувари, трговци, занатлије, новинари, дописници новина итд., с тим да се, гдје је то потребно, замијене војницима треће класе, инвалидима и онима који су неспособни за војску. Да би ипак рад у позадини могао нормално тећи одобрено је, да државна и општинска надлештва задрже најпотребнији број чиновника, али опет треба настојати да се сви који могу замијене лицима која нијесу способна за војску. Наредбом се строго прописује вођење контроле о њеном извршењу и дају се упутства о томе, а наглашава се чак и то да је раније било фаворизирања „рођака и пријатеља, као и кињења несимпатичних војника“, што ће се убудуће строго кажњавати. 28 октобра дато је тумачење и допуна наведене наредбе од 24 октобра. У допуни се нарочито подвлачи обаве-

за служења у војсци свих војника прве и друге класе „без разлике вјероисповијести“, али способне војне обвезнике мухамеданце који нијесу свршили регрутска вјежбања могу обласне управе по својој увиђавности употребљавати на разне службе у позадини, као што су транспорт, интендантска служба, израда и поправка путова итд., јер се не може дозволити, као што се до сада дешавало, „да једни тргују и обављају своје личне послове, радећи мало или нимало на државном послу, док други служи свакодневно као војник на ланцу или у позадини“. У наставку даје се и та допуна, да се руски и србијански поданици имају сматрати као црногорски држављани у погледу војне обавезе, јер је раније постигнут са тим државама такав споразум, те и њих треба упутити на фронт, ако не желе поћи у своје домовине, док са поданицима осталих савезника треба поступати „као и до сада“. Поданицима непријатељских земаља треба одмах омогућити прелазак у црногорско поданство изузетним путем, ако то они хоће, па и њих затим упутити на фронт, а они који не би хтјели прећи у црногорско поданство „имају се без изузетка и одмах интернирати“.

Убрзо се увидјела тешкоћа око формирања посебних чета од ђака, учитеља и професора, јер је њиховим четама требало додјелјивати и официре, и коморе и коморције, а ни иначе није било довољно официра и коморција, па министар војни каже у својој депеши Команди Ловћенског одреда број 12129 од 28 октобра: „...Те због тога, а узев у обзир што је наша организација заснована на племенској подјели, на којој смо се ми и навикнули, те и постала нам урођена, остављам да команданти по пријему речених чета, увидив горње разлоге, по својој увиђавности исте оставе да функционишу као засебне јединице, или их пак додијеле баталионима којима припадају. Који не бише у одреду имали свог баталиона оставити их у једно мање одјељење, или пак, по споразуму, послати команданту одреда којему припадају“.

Неке обласне управе схватиле су сувише строго наредбу министра војног број 11969 од 24 октобра, па су чак и све чуваре телеграфско-телефонских линија послале на фронт, те је министар 28 октобра дао једну допуну, у којој се објашњава да треба послати на фронт само оне чуваре „који се бише могли замијенити са неспособним за војску“, јер „та веома потребита служба, особито у овим приликама, не смије ни мало страдати“.

Док су у Команди Ловћенског одреда прикупљани подаци о новим војницима у духу наведених наредба министра војног, дотле је требало вршити и припреме за свакодневно очекиване непријатељске нападе. Тако је Команда 24 октобра телеграфски наредила бригадиру Иву Ђуровићу, чија је команда била у Ковачима, да одмах настави рад око друге линије препречних средстава са Мркојевићким баталионом, који је имао побијати кочеве за други ред бодљикавих жица лијево од колскога пута.

Два дана касније командант Ловћенског одреда депешом наређује бригадиру Нику Пејановићу да најдаље до 29 утврди Трољез и ако то не буде урадио онда ће га супспендовати од дужности команданта бригаде, јер му је до сада неколико пута наређивао да утврди Трољез, Солар, Кук и Вјетрни Млин. Тих дана врше се и неки мањи размјештаји артиљериских јединица и артиљериских официра, а неколико војника из артиљериских јединица додјељују се командиру Петру Лекићу, коме је било сједиште на Куку.

Крајем октобра очекивали су се напади на фронт Ловћенског одреда, те 27 октобра шаље командант Одред хитне депеше бригадирима Вукотићу, Ђуровићу и Пејановићу, којима наређује да предузму све потребне мјере како би увијек били готови да дочекају и одбију сваки непријатељски напад, те „да никакав непријатељски напад, било дању било ноћу, не буде за вас изненадан“.

Обавјештења о ситуацији на бојишту и о непријатељским снагама нијесу редовно достављана Врховној команди, те начелник Штаба Врховне команде пуковник Пешић 30 октобра телеграфски наређује команданту Ловћенског одреда да одреди једнога официра у своме штабу, а такође и у штабу сваке дивизије (колоне), који ће искључиво прикупљати податке о стању код непријатеља и о стању код наше војске и исте достављати Врховној команди. Истога дана то је наређење телеграфски послато командантима бригада Ловћенског одреда, а у Штабу Ловћенског одреда та дужност дата је помоћнику шефа штаба.

Сјутрадан, 31 октобра, начелник Пешић телеграфски тражи од команданта Ловћенског одреда да упути на Цетиње „по десет здравих, виђенијих, отреситијих и уреднијих војника из свакога баталиона са целом опремом, као и шагором, торбицом и шољидом“. Са траженим војницима требало је да се упути и по један товарни коњ, а сви су се имали јавити перјаничком командиру Вуку Вукотићу, јер се тражени војници шаљу по наређењу краља Николе. Командант Ловћенског одреда одмах је ову наредбу телеграфски расписао свима командантима бригада у своме подручју, али је у депеши бригадиру Иву Ђуровићу додао да се не бирају војници из Добровољачког баталиона и муслиманских баталиона. Истога дана командант Одред извјештава Врховну команду депешом број 9138 о предузетим мјерама по горњем тражењу, па додаје ове важне ријечи: „Шаторских крила и шољца војницима не можемо дати, јер се од тога у подручју Ловћенског одреда ништа не налази“. Има још један податак о томе како је била слабо опремљена црногорска војска у то вријеме. 2 новембра командант бригаде Пејановић извјештава Команду Ловћенског одреда да не може телефонски разговарати са јединицом на Трољезу нити се она може дозвати, јер има телефонску слушаљку „која нема никаквог позива“. Бригадир Пејановић моли у наставку своје депеше да се на Трољезу намјести телефонски апарат „који ће на сваки позив готов бити“. 3 новембра спровела је Команда Ловћенског одреда Пејановићеву де-

пешу Управи војних телеграфа (Будва) „на извршење, ако има средстава“, а сјутрадан Управа извјештава Команду да „нема за сада телефонског апарата на расположење“.

Тек првих дана мјесеца новембра дошло се до неких нових митраљеза, јер 9 новембра Команда Ловћенског одреда наређује бригадиру Пејановићу да што прије пошаље Команди 30 војника, међу којима два водника и два десечара, од којих ће се „образовати једно митраљешко одјељење“, а истога дана Команда тражи од капетана Лекића да упути на Цетиње 14 коња са потребним бројем војника „ради прегона остатака митраљешког одјељења“. 9 новембра Команда телеграфски наређује и бригадиру Вукотићу да пошаље у Будву оне офицере и војнике који су се обучавали да рукују митраљезима система „Колт“ и да се пријаве капетану Радојици Дамјановићу. Истом днешном наређује се Вукотићу да одреди 60 војника из Зетске бригаде и упути их Команди одреда „ради образовања 2 нова митраљешка одјељења“. Тих дана се очекивао непријатељски напад на фронт Ловћенског одреда, па 9 новембра командант Одредa наређује команданту Зетске бригаде Раичевићу (Братешићи) да се са што више војске и што се брже може оплете прва одбранбена линија бодљикавом жицом. Одмах то треба урадити и на другој одбранбеној линији, јер су кочевци већ убрани, а ако нема довољно жице, послаће му се из Команде.

Два дана раније од ових наредаба Команде Ловћенског одреда, то јест 7/20 новембра 1915 године, биле су „и последње трупе из северне Србије одступиле на Косово“. Видећи да је под оваквим околностима даља борба немогућа, неколико дана касније, 12/25 новембра, одлучила се Врховна команда Краљевине Србије „на повлачење трупа из рејона Косова преко беспутне и потпуно сиромашне Црне Горе и Албаније ка Јадранском Мору, у нади да ће тамо бити прихваћена савезницима, да ће тамо моћи реорганизовати војску и спремити је за нове операције“.⁴) Видећи тако тешку ситуацију краљ Никола издаје 11/24 новембра проглас своме народу, који је послат телеграфским путем Команди Ловћенског одреда 12 новембра, с тим да се у цјелости саопшти подручним му трупaма. Тај карактеристични проглас гласи:

„Мојем драгоме народу.

Можда се још није свуд пронио глас, мој драги народе, у твоја брда и долине како се Србија бори и како само крок по крок уступа испред три царства и невјерне Бугарске Краљевине, залијевајући сваку стопу своје земље својом и непријатељском крвљу. Сила је неодољива на Србију, а непогоде времена немилосне, оне јој отежавају борбу. Србија би ненадно нападнута усред разних дипломатских заплета, али се држала и држи се јуначки уз њеног свијетлог краља

⁴) Станојевићева "Енциклопедија", књ. IV, стр 88.

и унука ми, његова сина престолонаследника. Крок по крок уступа мудро и прибија се к нашим горама с основном цијељи да сједињеним снагама нашим успјешније се одупремо непријатељу. Врућа помоћ Црне Горе, коју јој је пружила побједима на Грахову, на Троглаву, Вишеграду и Јавору, није била довољна да силни вал непријатеља остави или одврати.

Мој мили народе! И Црној Гори се спрема исто што и Србији, али што је записано у књизи судбине не зна се. Свакоме нека је знано, да ће Црна Гора остати увијек вјерна и сљедствена својим предањима да је радија смрт неголи робовање, да јој је од свих добара и блага на свијету најдража њена слобода.

Народе драги мој! Ниједна стопа моје јуначке земље није још до данас ногом непријатељском погажена. Она ће се страшно и крваво бранити, а наступе ли и дани још тежег искушења, тада ће нам Бог најбоље помоћи, као што је помагао и нама и нашијема старијема кад су год били у мукама. Помоћи ће нам и наши велики савезници чим се приберу и понареде. И ми ћемо најпослије добити. Него, ако Бога знаш, кемој у првину духом клонути, него буди мудар и присебан и сљедуј упутствима и наредбама које ће ти моја Влада назначити. За материјални опстанак и исхрану побринули су се наши савезници и ми ћемо је имати у довољној количини. Благородни и на мору најмоћнији савезник, Енглез, испред њих узео је на себе задату да храном снабдијева и Црну Гору и пребјегли народ из Херцеговине, Босне и Србије. Ти ћеш се, намучени мој народе, још напатити, али без хране нећеш бити. Ти ћеш из својих скровишта чујати по планинама одјеке нашега оружја и веселе гласе добитника. Сваки јуначки син црногорски удвостручиће се у храбрости кад зна да му је породица обезбијеђена и храном снабдјевена, а у изгледу има снажну помоћ савезника и коначну побједу. Борбу коју ће тада витез црногорски повести биће само крвава игра, коју ће свијет са дивљењем гледати и славити име црногорско. Чује ли се глас да је непријатељ ово или оно мјесто или област притиснуо и освојио, то ће бити, вјерујте, само привремено. Чује ли се глас да сам се и ја са мога стјога мјеста пошенуо, ондје ће бити мој пријесто — гдје ја будем, на врху планине, откуда ћу гледати испод мога барјака чудесна дјела руку мојијех витезова, које ми број година смета предводити и пред њима летјети као некада с била на било твојих гора, пјевајући пјесму побједничку. Ја вјерујем у тајанствене гласе те пјесме, вјерујем у твоју храброст и твоју издржљивост, вјерујем да си ти Богом изабрани народ да будеш друг у подвизима најбољих народа, вјерујем да ћеш побиједити и бити срећан. Вјеруј и ти, народе храбри мој, у мене и у ово моје пророчанство, које ме никад до сад није изневјерило.

Овом те посланицом очински поздрављам и благосиљам, а као неустрашивом не треба да ти довикне: „Не бој се“ — Твој Краљ“.⁵⁾

⁵⁾ Проглас је објављен у "Гласу Црногорца" од 12 новембра 1915 г.

Узалудне су биле наде краља Николе да ће му савезници послати храну и муницију. То потврђују два најмјеродавнија свједока. Сам начелник Штаба Врховне команде пуковник Пешић повјерљиво је јављао 18 новембра 1915 године да „у Црној Гори влада глад већ 7 месеца и нема ништа у земљи ни у слагалиштима“⁶⁾ и да је црногорска војска „пет дана без хљеба“⁷⁾ док секретар краља Николе Милош Живковић средином децембра 1915 године биљежи ово: „Војска нема више ни хране, ни одеће, ни муниције. Хране је било најмање. Само још за десет дана има тајина“⁸⁾

Мјесто све обећане војне помоћи савезници су послали у Црну Гору један одред Француза, који је дошао у августу 1914 године. Тај одред француских војника био је на Ловћену и 13 новембра наређује Команда Ловћенског одреда повјерљиво депешом бригадиру Пејановићу да одреди „потребни број војника да помогну Французима скинути топове за аероплане“. Истога дана Команда наређује бригадиру Милутину Вукотићу (Његуши) да пошаље на Цетиње једнога официра и потребна превозна средства ради пријема 5. митраљеза система „Колт“ са потребном муницијом. На полеђини овога акта налази се копија писма које је упутио командант Ловћенског одреда командиру Илији Хајдуковићу (Цетиње), с наредбом да потпоручнику Миловану Ђуровићу изда „девет митраљеза система „Колт“ са свом припадајућом муницијом и прибором“.

Ма да је била овако тешка и опасна ситуација на бојишту, ипак су политички противници краља Николе налазили за потребно да противу њега роваре, па чак и измишљају вијести које су сасвим биле без основа. Један од ондашњих црногорских официра о томе је забиљежио ове податке: „На положајима су допирале разне неповољне вијести. Читан је у логорима неки (измишљени) препис ранијег уговора између Црне Горе и Аустрије односно предаје Ловћена Аустрији у случају рата. Ове преписе су имали и читали махом ђаци, који бјеху свршили обавезни ђачки рок исте године и упућени у своје јединице. И ово је на борце неповољно утицало и ако се сумњало у тачност овога“⁹⁾ Свакако су овакве агитације учиниле те су се неке чете побуниле, па чак и напустиле своје положаје. У сачуваним документима Команде Ловћенског одреда налазе се подаци да су то биле учиниле Врањинашка и Додошка чета, па 16 новембра тражи Команда хитном депешом извјештај од бригадира Пејановића о узроку побуне поменутих чета. Можда су се војници ових чета већ били упутили и

⁶⁾ "Ратник" за новембар—децембар 1924, стр. 33.

⁷⁾ "Ратник" за јануар—фебруар 1925, стр. 62.

⁸⁾ Милош Живковић: Пад Црне Горе (Прилог српској историји за време од 23 септембра 1915 до 9 јануара 1916 г.), Никшић—Беране 1935 (друго издање), стр. 33.

⁹⁾ Величко М. Бојовић: Чланци и расправе о Црној Гори, Тузла 1936, стр. 99.

својим кућама, јер истога дана Команда наређује депешом број 9441 Обласној управи на Цетињу да војнике тих чета стражарно упуте у њихове јединице, па одмах наредним бројем 9442 ту наредбу мијења и Обласној управи јавља: „Наредите војницима чете Врањинашке и Додошке да се сами пријаве у своје јединице, без да се стражарно упућују, као што Вам је то наређено овамошњим брзојавом број 9441 од данас“. Војници су се, ваљда, покорили наредби Команде, јер ова депешом од 18 новембра јавља бригадиру Пејановићу (Ловћен) да све војнике Врањинашке чете, који су били самовољно напустили своју јединицу, упутити Команди одреда.

Поред свих ловћенских хладноћа и временских непогода војници великим дијелом у октобру, па ни у новембру мјесецу, нијесу били добили потребну војничку униформу. Влада је била набавила у Француској не само муницију и оружје, већ такође и одијело и храну за своју војску, али није имала никакве могућности да то превезе у Црну Гору.¹⁰⁾ Тако је 8 октобра Команда Ловћенског одреда послала депеше бригадиру Иву Ђуровићу и командиру Раичевићу у којима им јавља да ће се дати униформе оним војницима у њиховом подручју „који је до сад примали нијесу и који су остали голи“. Како се тешко долазило до војничке униформе види се из наставка ове депеше, у коме се наређује да ће они војници за које се утврди да су по други пут примили униформу „бити пред фронтом шибикани“, а то је у Црној Гори била тежа казна од — смртне казне. Истом наредбом најстроже је забрањено свако прекројавање примљене униформе, а ко би то урадио, униформа ће му се одузети. Мјесец дана касније, 7 новембра, Команда је послала депеше свима командантима у своје подручју (бригадиру Ђуровићу — Ковачи, бригадиру Вукотићу — Његуши, бригадиру Пејановићу — Ловћен, командиру Лекићу — Кук, командиру Раичевићу — Братешаћи и капетану Бојовићу — Будва) из које се може закључити да је било врло много војника без одијела и обуће, јер се жалила Главна интендантура „да велики број војника досађује за обућу, одјећу и друге потребе и тиме ометају рад у канцеларији“. Да се то не би и убудуће дешавало, Главна интендантура је ријешила да све војничке потребе издаје преко Интендантуре Ловћенског одреда, па се командантима наређује да „у своје вријеме“ и „кад се буде то у могућности“ изврше потраживања преко Команде одреда, а официри и војници који се и даље буду обраћали Главној интендантури биће кажњавани. Десет дана касније пао је снијег на Ловћену, па командант бригаде Пејановић тражи 17 новембра депешом од Команде одреда обућу за своје јединице, пошто су „војници без разлике боси, јер посљедња примљена обућа није носила ни најмање“. 18 новембра извијестио је шеф Штаба Команде бригадира Пејановића да је наређено интендантским станицама да за његове војнике „по потреби из-

¹⁰⁾ "Ратник" за новембар—децембар 1924, стр. 11.

дају обућу“, али је тешко вјеровати да је од тога наређења могло бити много користи.

Задњих дана мјесеца новембра поново се јављају знаци војничке самовоље, јер командант Одред 21 новембра издаје строгу наредбу команданту батаљона капетану Бојовићу да забрани сваки долазак у Будву војницима којима су јединице ван Будве, наравно сем службеним послом, у коме случају војник мора имати званичну пропусницу. Сјутрадан је о овоме издата посебна наредба гарнизону у Будви, којом командант Одред наглашава да се „у потоње вријеме“ у поменутом гарнизону „дешавају ларме и нереди, којима власти нијесу у стању стати на крај, јер појединци неће да се одазову позиву власти у име закона“. Да се то не би убудуће догађало, командант овлашћује мјесне власти да могу употријебити оружје противу свих оних који праве нереди и не одазову се позиву власти, што се, јасно је, односи на војнике поменутог гарнизона. Командант у овој наредби нарочито похваљује и награђује са 50 перпера редова Васа Гојнића, који се приликом некога нереди на дан 21 новембра увече одазвао позиву мјесних власти и омогућио им да успоставе ред.

Истог дана извршен је размјештај неких митраљешких јединица на фронту Ловћенског одреда и капетан Дамјановић постављен је за старјешину три митраљешка одјељења система „Колт“. Два од тих одјељења имала су да логорују у Ластви, у непосредној близини колскога пута, док ће треће привремено остати на Пријевору, али ће се у случају борбе одмах спојити са прва два одјељења. Овај размјештај могао је бити везан за примијењене покрете непријатељских трупа, јер је Врховна команда имала податке да непријатељ прави пут од Пилићара ка Шкаљарима (околина Котра) и преноси неки материјал на Прчањ. 22 новембра наредио је начелник Врховне команде Пешић Команди Ловћенског одреда да провјери какав се то пут гради и које је ширине, као и да провјери носи ли се на Прчањ ратни материјал или гвоздени мостови. Команда је наредила бригадиру Вукотићу да тражене податке прикупи и хитно их достави Команди, али се није сачувао Вукотићев одговор. Три дана касније командант Ловћенског одреда саопштава својој Команди са Цетиња да је наређено појачање сектора Раткова Гора једним брдским брзометним топом, а командир Петар Лекић имао је образовати послугу за исти. Истог дана, 25 новембра, начелник Петар Пешић шаље команданту Ловћенског одреда ову хитну депешу: „Наредите команданту Десне колоне да своје трупе групише на вјероватне пролазе гдје непријатељ може напасти, а не да се распореди по граници од војника до војника на 100 и 200 метара, јер његов задатак није да хвата патроле и непријатељске шпијуне, већ да брани правце гдје се непријатељ може упутити са већом снагом. Ако се потврди вијест да се непријатељ групише на десном одсјеку, упутите у Његуше један батаљон из опште резерве“. Пошто је командант Одред био отсутан, Пешићеву депешу послао је команданту

Деснокрилне колоне бригадиру Милутину Вукотићу шеф Штаба Команде Ловћенског одреда командир Ломпар.

Командант Ловћенског одреда књаз Петар Петровић био је на Цетињу 25 новембра. Ту је добио обавјештење да се непријатељске трупе концентришу у правцу Раткове Горе, па је Команди подручног му одреда послао наређење о потреби размјештаја појединих јединица. По тој наредби имао је Његушко-ћеклићи баталион да појача сектор Раткова Гора и да цио буде у резерви „према положајима којима непријатељ највјероватније може наступати“, како би могао одмах дати помоћ групама у првој борбеној линији, а чете Цуцког баталиона, које су биле на Његушима, имале су осигуравати простор који је држао Његушко-ћеклићи баталион. Чим би почео напад требало је сазнати непријатељеву намјеру и ту употријебити сву расположиву резерву. Но при крају депеше командант каже да је већ добио обавјештење о повлачењу непријатеља од Раткове Горе, па наређује да за сада Његушко-ћеклићи баталион појача фронт испред Радољева Врха, док би се сазнало мисли ли непријатељ ту извршити напад.

Ма да је неколико пута наређивано да се израде препречна средства, из једне депеше пуковника Пешића команданту Ловћенског одреда од 26 новембра види се да је то било слабо израђено, пошто је бодљикава жица била утврђена за дрвено коље, те се том депешом наређује да се дрвено коље замијени гвозденим, „кога има у изобиљу на Виру и Ријеци“. Сигурно је командант наредио преглед тих радова, јер га депешом од 28 новембра извјештава капетан Новаковић са Његуша да је прегледао утврђења артиљериског сектора Крстац и иста је нашао „добро утврђена у онолико колико дозвољава карактер позиција на којима су топови смјештени“. Но ипак је са старјешинама батерија ријешо да се поједина утврђења „подебљају и с тиме се боље осигура послуга у нишама“.

Документа из мјесеца децембра 1915 године била би најважнија од свих ранијих докумената за фронт Ловћенског одреда, јер је крајем децембра непријатељ заузео све положаје тога одреда. Но, нажалост, њих из тих значајних дана црногорске историје скоро нема у овоме њмоту, те је могуће да су остала негдје у приватним рукама некога од функционера Команде. Први од ових сачуваних докумената јесте опширна депеша начелника Пешића команданту Ловћенског одреда. Том депешом 1 децембра извјештава Пешић команданта Ловћенског одреда да му је (Пешићу) краљ Никола дао титулу **сердар**, те Пешић сматра да овом титулом није одликован само он као начелник Штаба Врховне команде, већ је тим одликовањем краљ истовремено хтио одликовати и „све храбре команданте, официре и војнике који већ 16 мјесеци јуначки сnose све тегобе рата и са нечувеним пожртвовањем и храброшћу побјеђују много надмоћнијег непријатеља и проносе славу црногорског оружја пут цијелог свијета...“

Почетком децембра ситуација је била опасна, јер командант Ловћенског одреда шаље Команди 2 децембра, кога се дана налазио на Цетињу, телеграфску наредбу, којом забрањује ма какве допусте официрима, подофицирима и војницима уопште, па ни у случају смрти у кући. Истога дана та је наредба послата свима командантима Ловћенског одреда, а књаз Петар је извијештен од Команде о њеном пријему и саопштењу подручним му трупима. Истога дана Команда извјештава бригадира Пејановића (Ловћен) и бригадира Вукотића (Његуши) да ће 4 децембра стићи у подручне им команде по 1 официр и по 50 војника пионира из српских трупа ради утврђивања положаја, те за исте треба спремити мјеста за кантоновање и уредити им издавање тајина. На сектору бригадира Пејановића требало је утврдити Кук, Руднице, Вјетрни Млин и Голиш, а на сектору бригадира Вукотића: Крстац, Веље Брдо, Жањев До, Бижаљевац, Залазе итд.

При крају овога омота налазе се прикупљени подаци о непријатељској војсци према Црној Гори (*Ordre de bataille*). Командант аустро-угарских трупа у Боки Которској и Кривошијама био је фелдмаршал-лајтнант Вебер фон Вебенау, начелник Штаба мајор Вебер, помоћник начелника Штаба капетан Визингер и начелник Артиљерско-инжињерског одјељења пуковник Краус. Командант првога сектора (Бока Которска) био је генерал-мајор Хубл, а другога сектора (Кривошије-Ластва) мајор Матичевић. Командант ратне флоте у Боки Которској био је контра-адмирал Оскар Ханза, начелник Штаба линиеншифскапетан Јосиф Родлер, командант артиљерије линијеншифс-лајтнант Алфред Дитрих фон Сахсенфелс. Из извода свих јединица на овом дијелу фронта излази, да је било око 20.000 војника, 4.500 морнара, 315 топова и 65 митраљеза. Прикупљени подаци о непријатељској војсци нијесу датирани, али ће свакако бити из новембра или децембра 1915 године, јер је мала разлика између ових података и података које наводи сам начелник Штаба црногорске Врховне команде пуковник Пешић у своме извјештају од 17 новембра. У томе извјештају стоји да на сектору Боке има 12.500 војника са 270 топова, а сектор Кривошије има 8.000 војника и 59 топова, док је тога истога дана Ловћенски одред имао укупно 9.093 војника и 50 топова, а бранио је границу „од утока Бојане до Граховске Плоче“.¹¹⁾ Када су почели главни напади на сектор Ловћенског одреда крајем децембра 1915 г., Аустријанци су имали много већи број војске и артиљерије, јер су црногорске положаје „гађали из 800 топова разних калибара, што црногорска пјешадија није могла дуго издржати“, како признаје и сам пуковник Петар Пешић.¹²⁾ Но иако то признаје, он је ипак 25 децембра (стари стил) преко телефона издао команданту Ловћенског отсјека ову заповијест: „Наређујем да још ноћас пошто пото нападом повратите

¹¹⁾ "Ратник" за јануар—фебруар 1925, стр. 59—60.

¹²⁾ Ibidem, 69.

Кук и да га очувате по сваку цену, па макар сви изгинули. . .¹³⁾ Та Пешићева наредба биће јасна тек када се доведе у везу са овим његовим признањем: „У овој ситуацији мени је била главна намера и циљ, да предузнем мере да добијем што више у времену, те да створим могућност да српска војска отступи кроз Црну Гору и Арбанију до Драча и Валоне и не буде заробљена од Аустријанаца“.¹⁴⁾ Да је Пешићу то био главни циљ види се и из овога његовог извјештаја од 27 децембра 1915 србијанском министру војном, који се тада налазио у Скадру: „Ситуација је опасна. Непријатељ је заузео Кук са великом снагом. Ако сутра падне Ловћен, а то може бити, јер непријатељ напада са 15.000 војника свом артиљеријом из флоте и которских утврђења, онда лако може наступити ка Бојани, што би за нашу војску било врло опасно. . .”¹⁵⁾ Пешић, као што сам раније нагласио, увијек под ријечима „наша војска“ мисли на војску Краљевине Србије, а не на војску Краљевине Црне Горе, ма да је био начелник Штаба црногорске Врховне команде, па је доиста давно тачно констатовано да је он, „свјесно и према добијеним инструкцијама“, довео до капитулације црногорску војску.¹⁶⁾

Ристо Ј. Драгићевић

¹³⁾ Ibidem, 70.

¹⁴⁾ Ibidem, 76 (курзив је Пешићев!).

¹⁵⁾ Ibidem, 65

¹⁶⁾ "Нова Европа" од 26 маја 1926, стр. 366 (упор. и стр. 341—373).